

10. Скородумова О. Феномен «виртуальної личности» в пространстве / О.Б. Скородумова. – Режим доступу: massmedia.ural-yeltsin.ru/usefiles/media/Skorodumova.doc. 7.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Тетяна Храбан – викладач іноземних мов Київського військового ліцею імені Івана Богуна, аспірант Горлівського інституту іноземних мов.

Наукові інтереси: особливості електронного дискурсу, концепт та концептуальний аналіз, жанрово-мовленнєві особливості віртуального спілкування, гендерна лінгвістика.

УДК 811.112.2'42'27

СЕКВЕНЦІЙНА ПРИРОДА МОВЛЕННЄВОГО АКТУ ВИБАЧЕННЯ

Олександра ШУМ'ЯЦЬКА (Львів, Україна)

У статті досліджено секвенційну природу мовленнєвого акту (МА) вибачення у сучасній німецькій мові. Визначено типологію секвенцій, компонентом яких виступає МА вибачення. Проаналізовано вибачення як ініціативний та реактивний МА.

Ключові слова: мовленнєвий акт вибачення, адресант, адресат, секвенція, ініціативний МА, реактивний МА.

This article explores the sequential nature of the speech act of apology in the modern German. Typology of sequences, a component of which is the speech act of apology, is defined. Apology is analyzed as a proactive and reactive speech act.

Key words: speech act of apology, sender, recipient, sequence, proactive speech act, reactive speech act.

У лінгвістиці сьогодні існує чимало досліджень, присвячених аналізу вибачення. Науковці намагаються розглядати комунікативну дію вибачення з різних теоретичних позицій. Але майже всі автори, які займаються аналізом вибачення, погоджуються, що вибачення є культурно зумовленим феноменом, який відіграє важливу роль у соціально значимій комунікативній діяльності людини, оскільки вибачення – один зі способів регулювання цієї діяльності, який запобігає можливим конфліктам або блокує наявні (Blum-Kulka, House; Olshtain, Cohen; Tavuchis; Wolfson; Wierzbicka; Fahey).

Мета пропонованої статті полягає у встановленні місця вибачення у можливих секвенціях МА, дослідженні їх структури та особливостей складових.

Об'єктом дослідження є мовленнєві секвенції, компонентом яких виступає мовленнєвий акт вибачення.

Матеріалом дослідження слугували фрагменти 35 творів німецької художньої літератури ХХ-ХХІ століття, 10 сценаріїв німецьких кінофільмів, з яких методом суцільної вибірки виокремлено 579 прикладів вибачень. Серед досліджуваних одиниць відібрано ті, які виражають вибачення вербально, та здійснено їхній аналіз.

МА вибачення формують мовленнєві дії принаймні двох комунікативних партнерів. Ці дії утворюють різноспрямовану послідовність – від мовця до адресата і навпаки. Типове вибачення реалізується як компонент послідовності висловлень (секвенцій), коли мовець і адресат на основі інтелектуальних дій можуть встановити певний взаємозв'язок між висловленнями. Послідовність мовленнєвих дій у межах МА вибачення є певним інтегрованим цілим, де мовець демонструє негативну оцінку виконаної ним дії та почуття провини за виникнення ситуації, що склалася.

Беручи до уваги секвенційну природу МА вибачення, розглядаємо його як ініціативний та реактивний МА. За визначенням німецького мовознавця Д. Вундерліха, ініціативні МА відкривають низку послідовних МА, а реактивні – закривають їх або мають певне місце в послідовності, але не на початку [18: 300]. За Селівановою, секвенція – це певна кількість комунікативних ходів або реплікових кроків, які відповідають реакції на перший репліковий крок і релевантні з ними за змістом. Межа секвенції встановлюється на підставі завершення відповіді на перше запитання [6: 73].

Проаналізувавши фактичний матеріал, виділяємо наступні секвенції, компонентом яких виступає вибачення:

Зауваження/докір/звинувачення – вибачення. Зауваження, докір і звинувачення є негативно-оцінними висловлюваннями, що сконцентровані на вчинках і якостях адресата, які мовець вважає відхиленням від норми, та які, зазвичай, провокують реалізацію вибачення. У пропонованій секвенції вибачення є реактивним МА.

(1) *I. Prüfer: Wenn Sie sich kurz vorstellen könnten ...*

Johannes: Ach ja, Entschuldigung. Mein Name ist Johannes Scheffler [12: 9].

У наведеному прикладі реактивний МА вибачення (*Ach ja, Entschuldigung*) реалізується у відповідь на зауваження (*Wenn Sie sich kurz vorstellen könnten*). Прийшовши на іспит, Йоганнес через хвилювання забув представитися. На зауваження члена екзаменаційної комісії він реагує вибаченням та називає своє ім'я та прізвище.

Наступний приклад ілюструє реактивний МА вибачення (*Entschuldigung. Es tut mir leid, dass ich es falsch gemacht habe*), викликаний докором (*Du bist 17 Jahre alt. Lucy jünger als du und weitaus eher in der Lage, sich in die Familie einzufügen. Ihr muss ich nicht alles hinterherräumen*). Мовець 1 незадоволений поведінкою мовця 2, що він засвідчує у своєму висловлюванні, даючи негативну оцінку поведінці співрозмовника та стимулюючи таким чином зміну його поведінки згідно зі своїми намірами (мовця 1). Мовець 2 правильно трактує незадоволення співрозмовника і реалізує вибачення, бажаючи зберегти хороші відносини з мовцем 1:

(2) „*Du bist 17 Jahre alt. Lucy jünger als du und weitaus eher in der Lage, sich in die Familie einzufügen. Ihr muss ich nicht alles hinterherräumen.*“

„**Entschuldigung.** *Es tut mir leid, dass ich es falsch gemacht habe*“ [13: 34].

У прикладі (3) причиною реактивного вибачення є звинувачення (*Außerdem bist du unverschämt*), *schimpfte sie. „Ich erinnere mich noch, wie du schon am allerersten Tag selbstherrlich verkündet hast, Schule sei blöd*) та зауваження (*Das war in der Tat nicht sehr höflich*) двох осіб:

(3) „*Außerdem bist du unverschämt*“, *schimpfte sie. „Ich erinnere mich noch, wie du schon am allerersten Tag selbstherrlich verkündet hast, Schule sei blöd.*“

„*Das war in der Tat nicht sehr höflich.*“ *Kurt fuhr mit seiner schwierigen Hand über die Nieten im Sesselleder.*

„*Du wusstest doch, dass Sheila und ich in einer Schule arbeiten.*“

„**Das habe ich nicht, so gemeint**“ [13: 34-35].

Висловлюючи зауваження, докір чи звинувачення, мовець виражає своє негативне ставлення до певних дій співрозмовника та намагається вплинути на його емоційний стан, щоб адресат усвідомив, що скоєний ним учинок оцінюється негативно. Правильно зрозумівши інтенцію співрозмовника, автор малефактивної дії переймає відповідальність за свій учинок та реалізує вибачення.

Запитання/прохання – вибачення для пом'якшення негативної відповіді. У цій секвенції вибачення виступає також реактивним МА.

(4) „*Wo ist ein Tisch?*“ *frage ich.*

Knobloch sieht sich um. Sein Gesicht erhellt sich plötzlich.

„**Es tut mir außerordentlich leid, meine Herren, aber ich sehe gerade, dass kein Tisch frei ist**“ [17: 24].

Для того, щоб пом'якшити негативну відповідь на запитання/прохання співрозмовника, мовець висловлює жаль (*Es tut mir außerordentlich leid, meine Herren, aber ich sehe gerade, dass kein Tisch frei ist*), оскільки не може задовольнити прохання першого (*Wo ist ein Tisch?*). Таким чином мовець виявляє себе ввічливим і тактовним співрозмовником, який хоче зберегти баланс у стосунках з адресатом.

Вибачення – позитивна реакція адресата. У пропонованій секвенції вибачення є ініціативним МА, який відкриває мовленнєву взаємодію і провокує реалізацію відповіді на нього.

(5) *Sir Thomas: Mein lieber Florestan. Es tut mir leid, dass ich deinen freien Nachmittag störe.*

Mississippi: Es macht gar nichts, ich freue mich, dich zu sehen [11: 144].

П. Томас турбує Міссісіпі своїм візитом, за що перепрошує співрозмовника (*Es tut mir leid, dass ich deinen freien Nachmittag störe*). Міссісіпі спростовує вибачення п. Томаса, висловлюючи радість такої зустрічі (*Es macht gar nichts, ich freue mich, dich zu sehen*).

Для успішної реалізації ініціативний МА вибачення вимагає наведення мовцем причини висловлювання або знання обома сторонами комунікації цієї причини, в іншому випадку секвенція МА вибачення поширюється запитаннями:

(6) „**Entschuldigung**“, *sagte er.*

„*Wofür?*“

„*Dass ich Sie so überfallen habe.*“

„*Ist okay*“ [15: 22].

Висловлюючи вибачення у формі ініціативного МА (*Entschuldigung*), мовець не конкретизує причини свого висловлювання, чим провокує запитання адресата (*Wofür?*). Зацікавлений у збереженні хороших відносин зі співрозмовником, мовець вербалізує свою провину (*Dass ich Sie so überfallen habe*), на що отримує позитивну відповідь – пробачення (*Ist okay*).

Вибачення – зауваження/докір як негативна реакція адресата. Ініціативний МА вибачення не завжди провокує позитивну реакцію адресата. Перлокутивний ефект залежить від багатьох чинників: від ступеню важкості завданої шкоди, форми висловлення вибачення, характеру стосунків між комунікантами, особистих якостей учасників інтеракції тощо.

(7) *Thorsten Krüger: Entschuldigung. Entschuldigung.*

Tanjas Erschrecken wandelt sich in ein nervöses Lachen der Erleichterung...

Tanja Bartko: Können Sie nicht klopfen? [14: 19].

У наведеному прикладі мовець налякав співрозмовника своєю несподіваною появою. Помітивши таку реакцію, він реалізує вибачення (*Entschuldigung. Entschuldigung*), на яке адресат відповідає зауваженням (*Können Sie nicht klopfen?*).

Вибачення – вибачення. Така секвенція МА зустрічається, згідно з практичним матеріалом, рідко. Оскільки МА вибачення тут виступає і як ініціативний, і як реактивний акт, то таку послідовність називаємо секвенцією МА вибачення.

У прикладі (8) мовець 1 просить вибачення у співрозмовника (*Sie müssen mich jetzt entschuldigen*), оскільки через втому не може продовжувати розмову з ним (*Ich bin am Ende meiner Kraft*). Мовець 2, припускаючи, що своєю розмовою міг спричинити погане самопочуття співрозмовника, реалізує у відповідь також вибачення (*Verzeihen Sie mir, dass ich die Vergangenheit aufwerfen musste*):

(8) *Anastasia: Sie müssen mich jetzt entschuldigen. Ich bin am Ende meiner Kraft.*

Er verneigt sich.

Mississippi: Verzeihen Sie mir, dass ich die Vergangenheit aufwerfen musste [11: 125].

На основі результатів аналізу практичного матеріалу, прагматичну структуру ініціативного МА вибачення можна описати наступним чином: 1) мовець аналізує та оцінює свою дію як негативну; 2) адресант бере на себе відповідальність за здійснену/потенційну малефективну дію; 3) мовець висловлює жаль з приводу свого негативного вчинку з метою збереження/відновлення хороших відносин з адресатом; 4) мовець актуалізує МА вибачення за допомогою відповідних вербальних та/або невербальних засобів спілкування; 5) адресат приймає або не приймає вибачення; 6) мовець реагує/не реагує на висловлювання слухача. Пропонована прагматична структура ініціативного МА вибачення характерна також для реактивного МА вибачення, проте поширюється наступними елементами: 1) слухач оцінює дію мовця як негативну; 2) слухач висловлює свою негативну оцінку дії мовця.

Таким чином, проаналізований фактичний матеріал дозволяє стверджувати, що МА вибачення є складовою діалогічного мовлення, а саме секвенції, що складається з декількох комунікативних ходів, і в якій МА вибачення може виконувати функції як репліки-стимулу, так і репліки-реакції.

Перспективи дослідження вибачення як складової секвенції мовленнєвих актів полягають в аналізі мовних засобів реалізації ініціативного та реактивного МА вибачення.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Бацевич Ф. Вступ до лінгвістичної прагматики / Ф. Бацевич. – К. : Видавничий центр «Академія», 2011. – 302 с.
2. Вежицка А. Язык. Культура. Познание. – М. : Русские словари, 1997. – 416 с.
3. Клюев Е. В. Речевая коммуникация. / Е. В. Клюев. – М. : ПРИОР, 1998. – 228 с.
4. Маслова В. А. Homo Lingualis в культуре : монография / В. А. Маслова – М.: Гнозис, 2007. – 320 с.
5. Ратмайр Р. Прагматика извинения: сравнительное исследование на материале русского языка и русской культуры / Р. Ратмайр. – М., 2003. – 272 с.
6. Селіванова О. Основи теорії мовної комунікації: Підручник / О. Селіванова. – Черкаси: Видавництво Чабаненко Ю. А., 2011. – 350 с.
7. Стернин И. А. Проблемы описания вежливости как коммуникативной категории / И. А. Стернин // Коммуникативное поведение. – Воронеж, 2003. – Вып.17. – С. 22-47.
8. Формановская Н. И. Ритуалы вежливости и толерантность / Н. И. Формановская // Философские и лингвокультурологические проблемы толерантности. – Екатеринбург, 2003. – С. 345–362.
9. Цурикова Л. В. Вежливость как социопрагматический феномен / Л. В. Цурикова // Теоретические и прикладные аспекты описания языка и межкультурной коммуникации. – Воронеж, 2007. – Вып. 1. – С. 214-227.
10. Brown P., Levinson S. Politeness: Some universals in language use / P. Brown, S. Levinson. – London, New York etc. : CUP, 1987. – 345 p.
11. Dürrenmatt Fr. Die Ehe des Herrn Mississippi / Fr. Dürrenmatt. – Zürich: Diogenes Verlag AG, 1985. – 219 S.
12. Egger J., Wortmann S. Kleine Haie [Електронний ресурс] / J. Egger, S. Wortmann. – 1991. – Режим доступу : http://www.wegert-buecher.de/Drehbuch/D_Haie.pdf
13. Jöhnk A. Diesmal werde ich es schaffen / A. Jöhnk. – Bastei Lübbe, 2001. – 287 S.
14. Kirchner Th. Die Stunde der Nutria [Електронний ресурс] / Th. Kirchner. – 2008. – Режим доступу : <http://www.stichwortdrehbuch.de/sites/stichwortdrehbuch.de/files/drehbuecher/die-stunde-der-nutria.pdf>
15. Kurbjuweit D. Kriegsbraut / D. Kurbjuweit. – Berlin: Rowohlt, 2011. – 333 S.
16. Rathmayr R. Pragmatik der Entschuldigungen: Vergleichende Untersuchung am Beispiel der russischen Sprache und Kultur / R. Rathmayr. – Böhlau Verlag Köln, Weimar, Wien, 1996. – 243 S.
17. Remarque E.M. Der schwarze Obelisk. Geschichte einer verspäteten Jugend [Електронний ресурс] / E. M. Remarque. – Köln: Kiepenheuer & Witsch, 1989. – Режим доступу: <http://www.litmir.net/br/?b=99812&p=88>
18. Wunderlich D. Studien zur Sprechakttheorie / D. Wunderlich. – Frankfurt am Main: Surkamp Verlag, 1976. – 408 S.
19. Yakovleva E. Deutsche und russische Gespräche: ein Beitrag zur interkulturellen Pragmatik / E. Yakovleva. – Tübingen: Max Niemeyer Verlag, 2004. – 431 S.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Олександра Шум'яцька – викладач кафедри міжкультурної комунікації та перекладу факультету іноземних мов Львівського національного університету імені Івана Франка.

Наукові інтереси: комунікативна лінгвістика, теорія мовленнєвих актів, лінгвістична генологія, лінгвістична типологія, міжкультурна комунікація.